

PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul'da

XIX. yüzyılın ikinci yarısında
inşa edilen külliye.

II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdüla-
ziz'in annesi Pertevniyal Vâlide Sultan ta-
rafından Aksaray Meydanı'nda yaptırılan
külliye cami, mektep, türbe, türbedar oda-
sı, kütüphane, muvakkithâne, karakol, altı
adet çeşme ve yedi adet dükkândan oluş-
maktadır. Yirmi dört evrak halinde Top-
kapı Sarayı Arşivi'nde bulunan külliye'nin
inşaat defterleri 1867-1871 yıllarına aittir.
Buradaki bilgilere göre bina emini Hüseyin
Bey, yardımcısı Hüsrev Bey, kâatibi Sâmi
Efendi, vakıf idarecisi Bogos Bey (da-
ha sonra Mihran Bey), Kalfa (mimar) Serkis
(Balyan) Bey, yamağı kardeşi Agop ve
Bedros beyler, mermere ve sıva üstüne
işlenecek motifleri çizen Oseb Bey ile ya-
mağı Agop (Balyan) Bey'dir. Böylece bazı
kaynaklarda mimar olarak İtalyan Monta-
ni Efendi'nin gösterilmesinin doğru olma-
dığı ortaya çıkmaktadır. Aksaray'da yanlış
olan Kâtib Camii'nin arsası çevresindeki
alanın satın alınmasıyla yapının ihtiyacına
uygun boyuta getirilmiştir. İki yıl süren is-
timlak işleri sonunda toplam 753.865 ku-
ruş harcanmıştır. Serkis Kalfa tasarımını
ve çizimini Pertevniyal Vâlide Sultan'ın, "Or-
taköy Camii kadar olsun" şeklindeki emri-
ne göre düzenlemiş, cami harimini Orta-
köy Camii'nin harimi kadar yapmış, fakat
avlusunu ondan daha geniş tutmuştur.
Müneccimbaşından gelen bir tezkerede,
20 Ramazan 1285 (4 Ocak 1869) Pazartesi
günü dördü on beş dakika geçe eşref-i
sâat olduğu ve cami temelini o saatte atıl-
ması lâzım geldiğinin belirtilmesi üzerine
hazırlıklar buna göre yapılmıştır. Külliye-
nin inşaatı 28 Cemâziyelâhîr 1285'ten (16
Ekim 1868) 16 Şevval 1287'ye (9 Ocak 1871)
kadar 121 hafta sürmüştür. Cami, türbe,
sofa ve odalarla karşısında karakol ve du-
hancı, kaymakçı, sütçü, çörekçi, kasap, hel-
vacı, bakkal olmak üzere yedi adet dükkâ-
nın inşaatı için toplam 3.980.896,25 ku-
ruş harcanmış ve bu para Pertevniyal Vâ-
lide Sultan'ın vakıf gelirleriyle ödenmiştir.

Cami avlusuna doğu, batı ve kuzeyden
olmak üzere üç kapı ile ulaşılır. Kuzeydeki
kapı oldukça sadedir. Doğudaki kapının iki
yanı oval biçiminde düzenlenmiş olup niş-
lerle hareketlendirilmiştir. Basık kemerli
kapı açıklığının üzerinde üç satır halinde
altı beyitlik bir kitâbe ile üstünde tuğra yer
almaktadır. Batıdaki avlu kapısı âbidevi

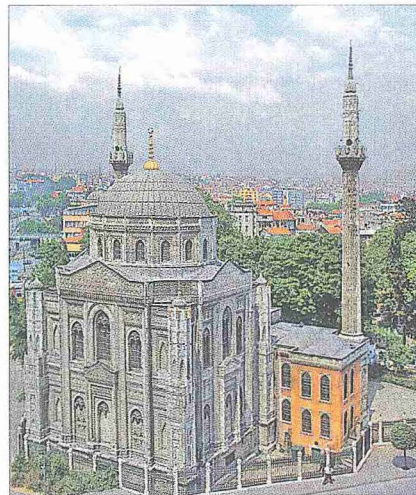
olarak tasarlanmış, mermer kabartmalı
lotus ve rûmillerden oluşan bitkisel süsle-
meli alınlığının ortasına Sultan Abdülaziz'in
tuğrası yerleştirilmiştir. Bir kaide üzerine
oturan, alttan 1 m. yüksekliğe kadar ka-
bartma motiflerle işlenmiş, iyon tarzına
benzer başlıklara sahip ikiz sütunlarla ta-
şınan sivri kemerin konturları ince bir antro-
lak kuşağı ile çevrelenmiştir. Kemer kol-
tukları bitkisel süslemelerle dolgulanmış,
bunun üzerine mukarnas frizi yapılmış ve
iri palmetlerden oluşan bir tepelikle kapı
taçlandırılmıştır. Arşiv belgelerinde yer al-
mamasına rağmen bazı araştırmacılar bu
kapının mimar Giorgio Cociffi'ye ait olabi-
leceğini ileri sürer (Can, s. 55). Avlu kapıla-
rından doğu ve batı yönündekilerde şair
Nûzhet'e ait, 1288 (1871) tarihini veren
altışar beyitlik kitâbe Hattat Abdülfettah
Efendi tarafından ta'lik hatla yazılmıştır.
Diğer avlu kapısı üzerindeki kitâbede Hat-
tat Mehmed Rifat'ın 1288'de (1871) celi
sülûsle yazdığı, "Selâmün aleyküm tibtüm
fe'dhulûhâ hâlidîn" âyeti mevcuttur.

Eklektik (karma) üslûpta inşa edilmiş olan
cami, son devir Osmanlı camilerinde sıkça
karşılaşılan dört büyük ayak üzerine otur-
muş dört büyük kemerli ve tek kubbeli bir
yapıdır. Ancak burada büyük yay kemerler
dıştan belirtilmemiş, kasnak da çok yük-
sek tutulmuştur. Onaltıgen kasnakta geo-
metrik geçmeler, bunun altında bir sıra
mukarnaslı stalaktitli saçak ve her cephe-
de dev gotik tarzda birer pencere vardır.
Caminin köşelerinde öne çıkarılan büyük
ayaklar birer kule gibi yükseltilmiş, cephe-
ler de bu kulelerin arasına alınarak mih-

rap duvarında altta iki, üstte üç, diğer iki
duvarda altta ve üstte üçer adet sivri ke-
merli gotik pencere açılmıştır. Cephe üst-
te üçgen bir alınlıkla taçlandırılmış ve ay-
rı alınlıklar daha küçük ölçüde alt kat or-
ta pencerelerinin üzerine de yerleştirilmiş-
tir. İki yanda yine çift sıralı düzenlenen iri
sathî nişler klasik dönem izleri olarak cep-
heleri hareketlendirmiştir. Benzer klasik
öğeler köşe kulelerinde daha yoğun kul-
lanılmıştır. Hem cepheleri taçlandıran üç-
gen alınlıklar hem de pencere üzerindeki
üçgen alınlıklarda iri rûmî palmet süsle-
meler vardır; bu süslemeli alınlıklar orta
katta iki sıra, alt katta tek sıra mukarnas
dizisiyle sınırlanmıştır. Alınlıkların hemen
altında birer kartuş içinde celi sülûsle,
"Mâşallah lâ kuvvete illâ billâh" yazılıdır.
Neo-gotik tarzdaki pencerelerin sivri ke-
mer dolguları mermerden işlenmiş, dantel
gibi ince bir işçiliğe sahip dökme şebeke-
leri ise salbekli şemse motifinden ilham
alınarak geliştirilen klasik Osmanlı tarzında
rûmîli palmetli bir çerçevenin ikili olarak
kullanılması ile oluşturulmuştur.

Dışa taşkın düzenlenen, cümle kapısının
yer aldığı yatık dikdörtgen planlı sahanlık-
tan önce kareye yakın planda giriş holü-
ne, buradan sağlı sollu koridorlarla kasrı
hümâyunun haremlik-selâmlık kısımları-
na geçilir. Cami mekânından bağımsız olan
bu bölümlerden sağdaki kütüphane ola-
rak kullanılmışsa da daha sonra buradaki
kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne nak-
ledilmiştir (bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SUL-
TAN KÜTÜPHANESİ). Soldaki bölüm ise di-
şardan ayrı bir kapıyla girilebilen, üst kat-
taki vâlide sultan dairesine çıkan merdi-
venlerin bulunduğu kısımdır. Eksende yer
alan ikinci bir kapıdan sonra harime üçlü
düzendeki açılan bir ara bölüme ulaşılır. İki
yanı dikdörtgen planlı birer mekân şeklin-
de düzenlenen bu bölümün üst katı da yi-
ne üçlü düzendeki birer mahfil gibi harime
açılır. Harimi örten 10 m. çapındaki pan-
dantifli kubbe yapıya göre küçük olmak-
la beraber dört yöndeki iri kemerlerden
dolayı 14 m. genişliğinde bir mekân elde
edilmiştir. Caminin içi gözü yoracak dere-
cede yoğun kalem işleriyle süslenmiştir.
Mavinin hâkim olduğu mekânda bitkisel
süslemelerin yanı sıra yıldız düzenlemele-
ri de görülür. Pandantiflerde birer büyük
yıldız, kubbe merkezinde ise etrafı grift
süslemeli yazı madalyonu yer almaktadır.
Bu ağır süslemelerin arasında bütün du-
varları boydan boya dolaşan çift sıra mu-
karnaslı mermer süsleme şeridinin üzerin-
de bir kitâbe kuşağı mevcuttur. Burada
celi sülûs hatla Mülk sûresi yazılmıştır.

Pertevniyal Vâlide Sultan Camii – Aksaray / İstanbul

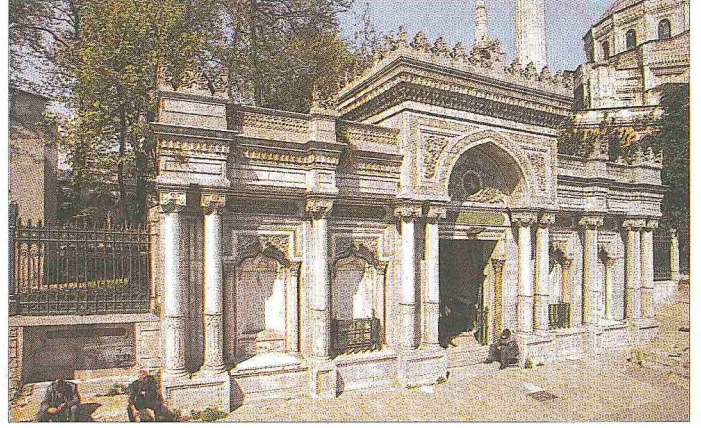

Mihrap ve minber mermerden yapılmıştır. Sade mihrap mukarnaslı yaşmaklı ve salbekli şemseli tepeliği ile klasik formdadır. Minberde ise klasik öğelerin yanında külâh yerine bombeli dilimli kubbe yer almaktadır. Yapının kuzeyinde girişin iki yanındaki mekânların yanlarına yerleştirilen minareler kare kaide üzerinde yivli gövdeli, birer şerefeli ve taş külâhlıdır.

Cümlle kapısının sağında ve solunda yerinden sökülüp külliyein yıkılan ihata duvarının yerine kurulmuş olan dört adet çeşme bulunur. Kapı kütlesinden daha alçakta biten ve yanlarda ikişer, ortada birer adet sütunla ayrılan bölümlerde yine ikişer palmet başlıklı sütunçeli ve kemerli derin çeşme nişleri yer almaktadır. Hepsinin sülüs hatla yazılmış tarih kitâbeleri şair Saffet'e aittir. Avlunun batı yönünde ve duvarın dış yüzünde yol seviyesinde kalmış, suyu akmayan iki çeşme üzerindeki kitâbeler ise Hattat Sersikkükünân Abdülfettah Efendi tarafından 1279'da (1862-63) yazılmıştır.

Aslında caminin kible tarafında bulunması gereken avlunun kuzeybatı köşesindeki Pertevniyal Vâlide Sultan'ın türbesinde kendisiyle birlikte torunu Yûsuf İzzeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Sâdeddin Efendi gömülmüştür. İlk defa 1926-1929 yıllarında tramvay yolunun genişletilmesi için sökülüp geriye alınan türbe Prost projesiyle daha da geri çekilmek üzere 1958'de

Pertevniyal
Vâlide
Sultan
Külliyesi
avlusu kapısı ile
birlikte
düzenlenmiş
âbidevi çeşme

tekrar yıktırılmıştır. Vatan ve Millet caddelerinin açılmasından sonra Aksaray Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi sırasında (1968-1969) bugünkü yerine monte edilmiştir. Mermer söveli kapısı ve dört adet penceresiyle son derece sade bir giriş cephesi vardır. Kapısının üzerinde celi sülüsle, "Selâmün kavlen min rabbi'r-rahîm" âyeti yazılıdır. Türbenin yan sokağa bakan cephesi çok daha gösterişli olup tamamen mermer işçiliğe sahiptir. Yapının bu yüzünü üçe bölen yivli pilastırları, gotik üslûbunda pencereleri ve dökme şebekeleri, her yüzeydeki dikdörtgen panoları ve saçtağını dolanan oyma kuşağı ile özenli bir yapı olduğu belli olan türbenin taşınma ve yeniden kurulma çalışmaları sırasında çok zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Kavşak dü-

zenlenmeden önce külliyein bir köşesinde ve caminin karşısında tamamen mermerden muvakkithâne bulunuyordu. Ancak yapı düzenleme çalışmaları esnasında sökülmüş ve bir daha kurulamamıştır. Ayrıca her yeni imar planı ve düzenlemelerden sonra olduğu gibi bu külliye de yol seviyesinin altında kalmıştır.

Pertevniyal Vâlide Sultan Camii'nde uygulamaya konulan planla, I. Abdülhamid'in inşa ettirdiği 1778 tarihli Beylerbeyi Camii ile başlayıp Üsküdar Selimiye, III. Selim'in 1804'te yeniden yaptırdığı Bursa Emîr Sultan Camii, Tophane Nusretiye, Beşiktaş Küçük Mecidiye, Fatih Hırka-i Şerif, Ortaköy, Dolmabahçe Bezmîâlem Vâlide ve Sâdâbâd camileriyle bundan sonra Yıldız Hamidiye Camii'nde son cemaat yeri içeri alınarak girift olan giriş mahallinin daha da karmaşık hale gelmesi engellenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- TSMA, nr. D. 8201, D. 8202, D. 8204, D. 8205, D. 8206, D. 8207, D. 8209, D. 8212, D. 8214, D. 8215, D. 8218/48, D. 8218/56, D. 8219/2, D. 8219/4, D. 8219/6, D. 8219/7, D. 8219/9, D. 8219/10, D. 8219/11, D. 8219/12, D. 8219/13, D. 8219/14, D. 8219/15, E. 842/3, E. 3511; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996, I, 35; Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmanı ve Eski Eser Kaybı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1969, II, 6-61; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 233-236; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 124-126; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 149; Cengiz Can, "Levantine Architects in Post-Tanzimat İstanbul Architecture", *Atti del convegno: Architettura e architetti italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX secolo*, İstanbul 1995, s. 55-60; Turgut Saner, 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm, İstanbul 1998, s. 63-66; Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler: 1469-1998*, Ankara 2000, s. 30; Nurcan Yazıcı, *Çok Yönlü Kişiliğiyle Pierre Montani* (yüksek lisans tezi, 2002), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 89-100; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 2004, s. 537-538; Afife Batır, "Vâlide Camii", *DBİst.A.*, VII, 360-362.

Pertevniyal Vâlide Sultan Camii hariminden bir görünüş

